

YUNANCADAN MEGRELCEYE GEÇMİŞ SÖZ VARLIĞI

GREEK LOANWORDS IN MENGRELIAN

Г РЕЧЕСКИЕ ЗАИМСТВОВАНИЯ В МEGPEЛЬСКОМ

Doç. Dr. Nanuli KAÇARAVA *

Alina BAĞIŞVİLİ

ÖZET

Yunan-Gürcü ilişkileri binlerce yıl öncesine dayanır. Yunancadan Gürcü dillerine geçmiş alıntı sözcükler, bu ilişkilerin sonucudur. Gürcü dillerinde bulunan Yunan menşeli ödüncüler Helin-Kolhkida medeniyetlerine çağrışım yapmaktadır.

Megrelcenin araştırılması konusunda sadece Gürcü araştırmacılar değil, ünlü yabancı bilimadamları da çalışmaktadırlar. Alfabeti olmayan Megrelcenin incelenmesi, Sovyet dönemine oranla Çağdaş Gürcistan'da daha aktif bir hale geldi.

Megrelce-Gürcüce sözlüklerde ve Megrel metinlerinde bulunan, aynı zamanda bu iki dilde varlığını sürdüren ve tarafımızdan incelenmiş Yunan köklü Angilozi, Boria, Gegenia, Diakoni, Ekenia, Fırın ve bazı balık isimleri gibi yaklaşık 30 kelimelerin tahlili verilmektedir.

Anahtar Kelimeler:

Yunanca, Megrelce, Gürcüce, Lazca, Türkçe.

ABSTRACT

The Greek-Georgian relations count millennia of existence and as a result of it there are many Greek loanwords found in Kartvelian languages, which echo so called common Hellenistic-Colchic civilization.

Together with Georgian language, Mengrelian was studied not only by the Georgian but also with the famous foreign scientists. The study of Mengrelian, the language with no script is actively carried out in the modern Georgia, in comparison with the soviet period.

The article deals with the analysis of 30 lexical units (such as: *angilozi, boria, gegenia, diakoni, ekenia, purne*, as well as names of fish etc.) with the Greek origin that were found by us in various Mengrelian texts.

Key Words:

Greek, Mengrelian, Georgian, Lazish and Turkish languages.

* Tiflis Devlet Üniversitesi, Doğu Bilimleri Eğitim - Bilimsel Enstitüsü - Tiflis / GÜRCİSTAN

РЕЗЮМЕ

Грузинско-греческие взаимоотношения насчитывают тысячелетия. Результатом этих отношений являются греческие заимствования в картвельских языках. Вошедшая в картвельские языки греческая лексика – это отклик эллинской и колхидской цивилизаций.

Большой вклад в дело изучения мегрельского языка внесли не только грузинские, но и известные зарубежные ученые. В условиях современной Грузии по сравнению с советским периодом исследования бесписьменного мегрельского стали более активными.

Нами проанализировано около 30 лексических единиц греческого происхождения, засвидетельствованных в мегрельско-грузинских словарях и мегрельских текстах. Таковыми являются: Angilozi, Boria, Gegenia, Diakoni, Ekenia, Fipn, а также названия рыб и др.

Ключевые слова:

Греческий, Мегрельский, Грузинский, Лазский и Турецкий языки.

Yunan-Gürcü ilişkileri binlerce yıl öncesine dayanır. Yunancadan Gürcü dillerine geçmiş alıntı sözcükler, bu ilişkilerin sonucudur. Gürcü dillerinde bulunan Yunan menşei ödüncler Helin-Kolhida medeniyetlerine çağrışım yapmaktadır. Bizans ve Gürcistan temasları da tek taraflı değildi. Bizans ve Gürcistan arasında olan dostluk ve komşuluk ilişkileri çok eski zamanlardan beri başlamıştır. Karadeniz'den *Argo* gemisiyle gelenler buralara ayak basan ilk Yunanlardan olabilir. Bu ilişkiler, Bizans'ın Osmanlılar tarafından fethedilmesine kadar sürdürülmüştür. Gürcistan'da o zamanlarda iki yönlü mücadele vardı: Biri Batıya, diğeri ise Doğu - Güney tarafına bakıyordu. Hristiyanlık gitgide yaygınlaşınca III. yüzyıldan beri süregelen Bizans-Gürcistan kültürel ilişkileri sıkı bir biçimde birbiriyle bağlanmıştır.

Megrelcenin araştırılması konusunda sadece Gürcü araştırmacılar değil, ünlü yabancı bilimadamları da çalışmaktadırlar. Alfabesi olmayan Megrelcenin incelenmesi, Sovyet dönemine oranla çağdaş Gürcistan'da daha aktif bir hale geldi. Çok sayıda bilim adamı Megrelce gramer hakkında çalışmalar yazmıştır, ama Megrelce'ye girmiş alıntı kelimelere dair incelemeler bulunmamıştır. Megrel-Yunan dilleri birbirleriyle kıyaslanırken ilk önce fonem (harf) uyumu dikkat çekmektedir. Gürcü dillerinden Megrelce'nin, Yunan dilinde olan harf sıralanmasının oldukça zor bir süreciyle daha yakınlık gösterdiğini diyebiliriz. Megrel ve Yunan dillerinde çok sayıda ünlü ve ünsüz birbiriyle uyum sağlamaktadır; fonetik ve semantik süreçlerin uyumu da görülmektedir.

Fonetik ve semantik bakımından benzer kelimeler Yunan ve Megrel dillerinde bir hayli çoktur. Bize göre ödünc sözcüklerin bir kısmı edebi Gürcüce'den, diğeri bir kısmı ise doğrudan geçmiştir. Megrelce-Gürcüce sözlüklerde ve Megrel metinlerinde bulunan, aynı zamanda bu iki dilde varlığını sürdüren ve tarafımızdan incelenmiş Yunan köklü kelimelerin tahlili aşağıda verilmektedir.

Aia (ἀϊαός, Αϊαία) – Aioba – Samegrelo (Megrelistan)'da Hristiyanlığa ait bir bayramdır. Bilimadamları arasında bu kelimenin eski Kolhida köklü olduğuna dair bir

görüş bulunmaktadır. Gerek Aioba, gerek Baioba Hristiyanlığa ait bir bayram olarak Yunanistan'da da var olmaktadır.

Anafora (αναχωρητής `keşiş`) – keşiş elbisesi (Eliava 1997: 18). Gürcücede aynı şekilde var olmaktadır.

Angilozi, Angiozi (άγγελος) – melek (Çaraia 1997: 35; Eliava 1997: 18). Örneğin 1. Angilozki taşı tqviisi do doçkeesia, miqiti tena gaatsxadesie (KHS 1991: 37). Melekler şöyle şöyle demişler ve lanet etmişler; Sakın, kimse bunu açıklamasın diye... 2. Doğuru ti çiçiek do meonapirki iuu angelozepeşe abraamişi kareeşa. (Tsagareli 1880: 96). Zavallı öldü ve melekler onu İbrahim'in çadırına götürdüler. Gürcücede 'angelozi' şeklinde vardır.

Angura (eski Yun. άγγος) – Mısır ekmeği yapılan taş tava (Çanturia 1996: 215). Ortak Hint-Avrupa köküdür ve "çamurdan yapılmış kap" anlamına gelmektedir: Lat. "ungo" (Etima Graeca 1890: 17).

Arketsi, Anketsi (αγκίστρο) – Olta (Eliava 1997: 19; Çanturia 1996: 219). Gürcüce ve Lazcada 'Ankesi' biçiminde vardır (KEGL 1986: 35; Lazca-Türkçe 2007: 42).

Baia (Βάγια) – Baioba, Bzoba (Şimşir bayramı). Örneğin, aianteli, baianteli, baia-şvinteli, baiaşi – Baia sarı çiçeği (Samuşia 1979: 175). Sovyet döneminde yapılmış araştırmalara göre, Baioba putperestlik zamanından kalan bayramdır. Bu fikri doğru bulmuyoruz. Megrelistan'da Baioba bayramı Paskalya bayramından önceki Pazar günü kutlanmaktaydı. Yunanca'da da bu bayram Baia (Βάγια) adını taşımaktadır. Baioba yani Bzoba (Şimşir bayramı) sırasında, çiçeklenmeye başlamış olan baia, menekşe ve çiğdem çiçekleri avlulara serpilip dağıtılıyor ve sevinçle şu şarkıyı söylüyorlar: 'Aia re, baia re, baiaşi tsoiri tanapa re'. – "Aia'dır, Baia'dır,/ Sonraki Pazar Paskalya bayramıdır." Megrel geleneklerine göre o gün şimşirin kutsanma günüdür ve şimşir fidanının avluya dikilmesi çok da makbule geçer. Bu adet, bu günlerde amansızca mahvedilen Kolkhida Şimşirinin emsalsiz cinsini kurtarmış olmaktadır.

Bisoni (βισσος) – Kral ya da dini adamın elbisesi. Örneğin, Arti mitine koç dindari ord do mikikunand porfirs do bisons (Tsagareli 1880: 96). – Bir zengin adam vardı, hem porfiri hem bisonu giyerdi.

Boria (βορέας) – Kuzey rüzgârı (Eliava 1997: 33). Bu kelimeye Boreas biçiminde menşei işaret edilmeden S.S. Orbeliani sözlüğü'nde de rastlanmaktadır (Saba 1993: 98) Örneğin, eria do moriati, goleps mozud boriati (Paziseli 1991: 25) – Dağlara Boria (soğuk rüzgâr) esmektedir. Megrelistan'da güçlü rüzgâr sırasında ya da mısır yeşerdiği zaman ürünlerin bozulmaması amacıyla rüzgâra ithaf edilen 'Boriaş Okhvameri' adlı dua okunmaktaydı. Bu kelime Boran biçiminde Türkçe'de, Boria şeklinde Lazcada bulunmaktadır (Türkçe Sözlük 2005: 298; Lazca-Türkçe 2007: 67).

Genia, Gegenia (γένενα) – Ateşin büyük alevi. Örneğin, 1. Genia ontu ate dihas (Eliava 1997: 53). Bu toprak alevler içinde. Gegenia kelimesi cehennem anlamında da kullanılmaktadır. Ortak Hint-Avrupa köküdür, Latince'den hem Yunancaya hem İbraniceye girmiştir.

Diakoni (διάκονος) – Papaz yardımcısı. Örneğin, 1. papa rdzgelis diakoniti rdzgelis uçkudua (KHS 1991: 441). – Tok papaz, yardımcısını da tok sanmıştır. 2. papaşi sismari, diakonişi sismari (Samuşia 1979: 156). Papaz rüyası yardımcısının rüyasıdır. Gürcücede 'Diakvani' biçiminde kullanılmaktadır.

Drama (δράμα) – 24 kuruşa eşittir (Çanturia 1996: 223). Drahma, Drakma Gürcücede de vardır. G.Tsereteli sözlüğü’nde bu kelime Yunancaya aittir (Tsereteli 2000: 203).

Ekenia, Enkenia (Εγκαινία) – Eylül. Gürcücede Enkenistve (Enkeni ayı) olarak kullanılmaktaydı. Örnekler: 1. Enkenia mujğirişi tuta re. – Eylül son bahar ayıdır. 2. Ekenia, bekenia, bekişi xati kvetselia (KHS 1991: 496). – Dışarıda bırakılmış sığırları korumak maksadıyla okunan dua. Bu kelime D. Çubinaşvili sözlüğü’nde şöyle açıklanmıştır: ‘Enkenia bayramı yıldan yıla kiliseleri yenileme günüdür’ (Çubinaşvili 1984: 491). Megrelistan’da 14 Eylül günü Kilise bayramıdır ve ‘Cveşi do ahalişi ikonthapa’ yani “eski ve yeninin görüşmesi” denmektedir.

Kalanda, Kayanda (καλένδες) – Yeni Yıl. Helvaçauri bölgesi Sarp köyünde ‘Okandale’ toponimine rastlanmaktadır: ‘Okandaleş gele’ – Okandale çayı. Bu toponimi Kalanda bayramına bağlayabiliriz. Latin “Kalend”lerle temasta bulunan Kalanda terimi Noel, Yeni Yılbaşı, aynı zaman büyük dini bayramlardan önce söylenen Yunan şarkıları anlamına gelmektedir (Vanilişi 2009: 296). Eski zamanlardan beri Megrelistan’da da “Kalanda şarkıları” aynı bayramlarda söylenirdi. Örnekler: 1. aia re, baia re, baiaşi tsoiri tanapa re. / kirse re do kalanda re, tsakurthia didi dğa re (KHS 1991:546). Aioba’dır, Baioba’ dir, sonraki Pazar Paskalya bayramıdır. / Noel’dir, Yılbaşı’dır, Su kutsaması büyük bir gündür. 2. Zotonci re, Cahu, kalanda re dğahu (Kankia 2009: 39). Kış mevsimidir, Cahu, Yılbaşı bayramıdır. Ortak Hint-Avrupa köklü bu sözcük Lazcada da vardır. Batı Gürcistan’ın diyalektlerinde ‘Kalanda’ biçiminde bulunmaktadır.

Kandey, Kandeli (καντήλι) – Kandil. Latin köklü bu kelime çeşitli dillere geçip yaygınlık bulmuştur. Gürcücede bu sözcükten türetilmiş ‘Kandelaki’ soyismi de bulunmaktadır.

Keysari (Καίσαρ) – Sezar. Megrelistan’da lidere yahut bir komutana ‘Keysar’ denmekteydi. Köylüler ünlü isyanı zamanında halk, isyan başı olan Utu Mika’ya ‘Keysar’ olarak başvurmakta idi (Makalatia 2006: 24). Bu sözcük de Latin köklüdür.

Kirmaneuli (Κυρμανουήλ) (uzaltuni) – 10 kuruş (Çanturia 1996: 223). S.S.Orbeliani sözlüğü’nde: “Kirmaneuli eski para (akçe)dir” (Saba 1993: 375). Bu kelime D.Çubinaşvili sözlüğü’nde şöyle açıklanmıştır: “Kir” tanrı, “Manuel” özel isimdir, demek oluyor ki: Sezar Manuel’in parası. Bu da eskiden 10 kuruşa yani uzaltuna eşitti (Çubinaşvili 1984: 616). I. Manuel Büyük Komnenos (1218-1263) Trabzon İmparatoruydu. Anlaşılan sözü edilen para onun adına kesilmiştir (Erich TRAPP, Online Edition). Gürcüce ve Megrelcede olan uzaltun’a gelince, değer bakımından yüz altından uzak olduğu, ama Türkçeden geçmiş bir sözcük olduğu aşikârdır.

Krialosani, Kriayosani (Κύριος έλεος) – Tespih. Gürcücede olan bu kelime Ak.Şanidze’ye göre “Tanrım bizi bağışla” anlamına gelen Yunanca “Κύριος έλεος” dan geldiğini düşünmektedir (Şanidze 1980: 124).

Kondakhi (κοντάκι) – Kundak (tüfeğin). Bu alıntı kelime Türkçeye geçmiştir (Türkçe Sözlük 2005: 1255). Aynı biçimde Gürcücede de vardır.

Kotola// Kotora (Pont. κοτόλα) – Ense. “Kotula” şeklinde Lazcada rastlanmaktadır (Lazca-Türkçe 2007: 435). “Kotora” biçiminde Gürcücede “saçları kazımış” anlamına gelmektedir.

Kirimiti, Krameti (κεραμείδι) – Kiremit. Yunancadan geçmiş bir alıntı kelime olarak Türkçede ve Gürcücede de rastlanmaktadır (Türkçe Sözlük 2005: 1186; KEGL: 270).

Melani, Meyani (μελάνι) – Mürekkep (Çaraia 1997: 92; Eliava 1997: 210). Gürcücede aynı biçimde vardır.

Porfiri (πορφίρα) – Kral ya da dini adamın elbisesi. Örneğini bak: “Bison” kelimesi.

Sabatoni (Σάββατο) – Cumartesi. Şurişha, Şuridğa (Manevi gün) kelimeleri Megrel eşanlamlı sözcükleridir. K.Danelia’ya göre sabatoni kelimesi, Megrel-Çancaya ödünç sözcüğü olarak direkt Yunancadan geçmiştir. ‘B’ harfinin ‘V’ olarak değil de, ‘B’ olarak geçmesi bunun erkenden alıntı olduğunu tasdik etmektedir. Tabii, S. S. Orbeliani, Megrel-Çancada olan sabatoni kelimesini bilmeyip bir ezberi Yunan kaynağından “savato” açıklama sözcüğünü getirmektedir (KHS 1991: 616). Örnekler: 1. Sabatonişi gunasarka bjaşha nasadilişahia (KHS 1991: 442). – Cumartesi günü açmış hava ancak Pazar öğleye kadar sürer. 2. İr sabatons kegmakithe kigmotvali, nanaskua (KHS 1991: 559). – Her Cumartesi uğra bana ve ağla benim için, yavrucuğum.

Trabezi, Trapezi (τραπέζι) – 1. direk, giriş (Pipia 2008: 42). 2. Değirmen taşlarını koyabilmek için gerekli olan meşeden ya da kestaneden yapılan değirmenin bir parçası (Cavakhişvili 1987: 223).

Pelua (φέλι) – budamak, filizlemek (Pipia 2008: 43). Bu sözcüğe Lazcada rastlanmaktadır (Lazca-Türkçe 2007: 844).

Purne (φούρνος) – fırın. Örneğin, Goro kobali, purneşi naçvi (Eliava 1997: 98). Fırında pişmiş uzunca ekmek. Latin köklü bu sözcük Lazca, Türkçe ve Gürcücede bulunmaktadır.

Haeri/Heeri (αέρας) – hava (Eliava 1997: 399). Örneğin, 1.Haeri goçkir gvediş tsvandk (İriatoni 2000: 18). – Kemerin ucu havayı kesti. Gürcücede aynı biçimde vardır. 2. daçhir, tskari, diha, haeri,tsaş sxeulebs sakavşiro (Beridze 1920: 135). Ateş, su, toprak, hava,/ gök cisimlerini bağlıyor.

Yunancadan Megrelceye geçmiş balık isimleri şunlardır: Kefali (κέφαλος) – Kefal; Skumuria (Skumbria) (σκούμβρι) – Uskumru; Pelamuti (παλαμίδα) – Palamut vs.

Bu tür çalışma tarafımızdan önce de yapılmıştır. Yunancadan direkt Megrelceye geçen ve Gürcücede olmayan 19 kelimenin tahlili ‘Kartvelologia’ adlı bilimsel dergide verilmiştir (sayı 1, Tbilisi 2012). Burada bu sözcüklerin tekrarlanmasını uygun görmedik. Yukarıda getirilen örneklerden Yunancadan Megrel-Laz dillerine geçmiş ortak kelimelerin çok olduğu görülmektedir. Bunların ödünçlenmesi Laz-Megrellerin beraberlik dönemine rastlandığına dair tahmin yürütülmesine imkân vermektedir.

KAYNAKLAR

Beridze (1920) – şalva beridze, megruli (iveriuli) ena, tbilisi, sablitgami (Şalva Beridze, Megrel (İveria) Dili, Tbilisi, Sablitgam Yayın Evi).

Cavakhişvili (1987) – iv. cavakhişvili, *Masalebi saqarvelos sinamresvelobisa da xelosnobis istoriisatvis*, akad. iv. javaxişvilis redaçciit 5 tomad, t. IV, nas. II, tbilisi, gamomtsemloba ‘metsniereba’ (İv. Cavakhişvili (1987): *Gürcistan İç Sanayi ve Esnaflık Tarihi hakkında*, 5 ciltlik, Editörü İv. Cavakhişvili, c.4, kısım 2, Tbilisi, Metsniereba Yayın Evi).

Çanturia (1996) – ak. çanturia, ”masalebi megrul-qartuli etnografiuli leqsikonisatvis”, *tsu shromebi*, 321, tbilisi, tsu gamomtsemloba, 213-231 (Ak. Çanturia (1996): ‘Megrelce-Gürcüce Etnograafi Sözlük için Malzemeler’, *TDÜ Çalışmaları*, Tbilisi, TDÜ Yayın Evi).

Çaraia (1997) – p. çaraia, *megrul-qartuli leqsikoni*, tbilisi, s.-s. orbelianis sax. pedagogiuri universitetis gamomtsemloba (P.Çaraia (1997): *Megrelce-Gürcüce Sözlük*, Tbilisi, S.-S. Orbeliani Pedagoji Üniversitesi’ nin Yayın Evi).

Çubinaşvili (1984) – d. çubinashvili, *qartul-rusuli leqsikoni*, tbilisi, gamomtsemloba ‘sabçota saqartvelo’ (D. Çubinaşvili (1984): *Gürcüce-Rusça Sözlük*, Tbilisi, ‘Sabçota Sakartvelo’ Yayın Evi).

Eliava (1997) – g. eliava, *megrul-qartuli leqsikoni*, tbilisi, gamomtsemloba ‘intelekti’ (G. Eliava (1997): *Megrelce-Gürcüce Sözlük*, Tbilisi, İntelekt Yayın Evi).

Erich TRAPP; unter Mitarbeit von H.-V. BEYER, R. WALTHER u. a. **Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit, I, 1–12, Add. 1–2, Online Edition**

Etima Graeca (1890) – Edward Ross Wharton, M.A., Etima Graeca, London

İriatoni (2000) – Jurnalı ‘iriatoni’, №1, tbilisi, gamomtsemloba egrisi (İriatoni Dergisi (2000): №1, Tbilisi, Egrisi Yayın Evi).

Kankia (2009) – p. kankia, *samargaloş saçiari*, tbilisi, gamomtsemloba egrisi (P. Kankia (2009): *Megrelistan’ın Şikayeti*, Tbilisi, Egrisi Yayın Evi).

KEGL(1986) – qartuli enis ganmartebiti leqsikoni (erttomeuli), tbilisi, qartuli sabçota entsiklopediis mtavari samecniero redaqsia (Gürcüce Açıklamalı Sözlük (1986): tek ciltlik, Tbilisi, Gürcü Sovyet Ansiklopedisi’nin Genel Bilimsel Editörlüğü).

KHS (1991) – *qartuli xalxuri sityviereba, megruli teqstebi, t.II*, teqsti gamosasemad moamzades k. daneliam da a. tsanavam, tbilisi, tsu gamomsemloba (KHS (1991): *Gürcü Halk Sözü, Megrel Metinleri*, Hazırlayanlar K. Danelia ve A. Tsanava, Tbilisi, TDÜ Yayın Evi).

Ismail Avcı Bucaklışı, Hasan Uzunhasanoğlu, İrfan Aleksiva (2007), *Büyük Lazca Sözlük, Didi Lazuri Nenapuna, Lazca-Türkçe, Türkçe-Lazca Sözlük*, İstanbul, Çivi Yazıları Yayın Evi.

Makalatia (2006) – s. makalatia, *samegrelos istoria da etnografia*, tbilisi, gamomsemloba saari (S. Makalatia (2006): *Megrelistan’ın Tarihi ve Etnografi*, Tbilisi, Saari Yayın Evi).

Paziseli (1991) – i. paziseli, *maxaria, megruli lirikuli leqsebi*, qarti, gamomsemloba egrisi (İ. Paziseli (1991): ‘Maharia’ *Megrel Lirik Şiirleri*, Tbilisi, Egrisi Yayın Evi).

Pipia (2008) – d. pipia, *megruli saleqsikono masalebi*, tbilisi, gamomsemloba egrisi (D. Pipia (2008): *Megrel Sözlük Malzemeleri*, Tbilisi, Egrisi Yayın Evi).

Saba (1993) – sulxan-saba orbeliani, *leqsikoni qartuli*, tbilisi, gamomsemloba merani (Sulhan-Saba Orbeliani (1993): *Gürcüce Sözlük*, Tbilisi, Merani Yayın Evi).

Samuşia (1979) – k. samuşia, *qartuli xalxuri poeziis sakitxebi, megruli nimuşebi*, tbilisi, gamomsemloba egrisi (K.Samuşia (1979): *Gürcü Halk Şiirlerinin Konuları, Megrel Örnekleri*, Tbilisi, Egrisi Yayın Evi).

Şanidze (1980) – ak. şanidze, *txzulebani, qartuli enis gramatikis safudzvlebi*, t.III, tbilisi, tsu gamomsemloba (Ak.Şanidze (1980): *Çalışmalar, Gürcüce Gramerin Temelleri*, cilt 3., Tbilisi, TDÜ Yayın Evi).

Tsagareli (1880) – Ал. Цагарели, *Мингрельские этюды. Фонетика мингрельского языка*, Санктпетербург, Топография Императорской Академии Наукъ (Al.Tsagareli (1880): *Mingrel Etüdləri. Mingrel Dilinin Sesbilimi*, Sankt- Petersburg, İmparator Akademisi'nin Matbaası, Rusça).

Tsereteli (2000) – g. tsereteli, *arabul-qartuli leqşikoni*, tbilisi, tsu gamomsemloba (G.Tsereteli (2000): *Arapca-Türkçe Sözlük*, Tbilisi, TDÜ Yayın Evi).

Türkçe Sözlük 2005 – *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu, Ankara, Akşam Sanat Okulu Matbaası.

Vanilişi (2009) – gubaz vanilişi, 'hidronim kalende[r]işi galis etimologia', *saertaşoriso samecniero konferencia tbeloba, 2009 oqtomberi-noemberi (masalebi), saqartvelos sapatriarqos tsminda tbel abuserisdzis saxelobis universiteti*, tbilisi, ŞPS sezani, 296-297 (G.Vanilişi (2009): 'Kalende[r]iş ğali' hidroniminin etimolojisi', *'Tbeloba' Uluslararası Bilimsel*